

Les falles de l'ultramar hispà*

Elena Martínez Guillem

S'escapa de la nostra imaginació l'important que és per a les persones la seua identitat, les seues arrels, les seues tradicions, la seua terra i, per descomptat, les seues festes. Festes que per als valencians estan representades per les Falles. Festes que s'han fet universals gràcies a l'afluència de turistes que cada any s'acosten a la ciutat de València en el mes de març. Festes que han anat creixent desmesuradament, però que mai arribaran a un punt mort que pugua posar fi a la nostra tradició, perquè les Falles han perdut la seua municipalitat per a fer-se internacionals al llarg i ample del món.

La festa de les Falles s'ha fet tan important que l'hem exportada amb èxit a uns altres llocs llunyans. Ja en 1927 va haver-hi falles a Melilla i Buenos Aires, a més de Veneçuela, Mèxic, Xile, Califòrnia, l'Uruguai, el Brasil, el Perú i els Estats Units, per influència directa d'aquells valencians que hi van anar. També podem trobar cases regionals en distints punts d'Europa com França, Alemanya i Andorra; i, per descomptat, al nostre país: Navarra, Barcelona, Madrid, Saragossa, Burgos, Terol, Mallorca, Formentera, Eivissa, Sevilla, Menorca, Múrcia i Cantàbria, punts de trobada per a molts valencians que un dia determinat van haver de partir amb les seues famílies i formar una nova llar lluny de la seua terra.

Centrarem la nostra atenció en aquells que van creuar l'Atlàntic, en aquelles persones que per diversos motius van haver de creuar eixa immensitat d'aigua per sobreviure, persones que no van tindre altre remei que llançar-se a una aventura imparabile i dolorosa, persones que ho van

deixar tot i van intentar refer la seua vida a l'altre costat de l'oceà: els emigrants.

Moltes han sigut les causes que han justificat l'emigració, però si les raons polítiques o religioses han sigut importants, les raons econòmiques han sigut el factor determinant de la majoria dels grans moviments migratoris, especialment d'Europa als Estats Units, durant el segle XIX i mitjans del XX. No obstant, a finals del segle XX i principis del XXI el flux migratori s'ha fet especialment notable des dels països nord-africans i de l'est d'Europa, cap als països més industrialitzats. A Espanya, les emigracions polítiques de les minories contràries als règims establits han sigut una constant. Així, el major moviment d'emigració per raons polítiques, també anomenat exili, va ser el posterior a la Guerra Civil, que va afectar mig milió de persones que se'n van anar a França, Amèrica o el nord d'Àfrica. No obstant, les emigracions per motius econòmics tingueren per destinació Amèrica, bàsicament Amèrica del Sud, sobretot en la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX.

I si l'emigració cap a les llunyanes terres americanes va ser important, més important va ser el que cada un d'eixos emigrants es va emportar, les seues tradicions, la seua cultura, la seua llengua, la seua festa, la seua història, però, sobretot, es van emportar els seus sentiments. Quan van arribar a Amèrica tan carregats de bones intencions i amb unes ganes boges de tornar a començar, molts d'ells es van adonar que no estaven sols, que en bona part del continent, on altres valencians ja havien arribat, s'havien creat associacio-

ns on podien reunir-se i sentir-se acollits com a casa, i així entre tots poder recuperar les arrels deixades arrere, tan lluny, separades per eixemar, que no obstant mai podria arribar a separar el sentiment que sentien cap a la seua terra.

Un valencià, Matías Lorente, va arribar a l'Argentina el 1949 amb la seua esposa, el seu fill i la seua cunyada, i com molts altres des que va arribar es va integrar en una associació de valencians, on es reunien per parlar dels fets que estaven tenint lloc en la seua pàtria. Atesa la proximitat de les festes de les Falles i l'ocasió de tindre al seu costat un altre gran valencià i amic, Vicente Puig, l'any 1951 va fer que nasquera la idea de fer una falla i cremar-la al carrer, i ja que l'esposa de Matías esperava el naixement d'un xiquet res millor que dedicar esta festa al seu fill que naixeria a l'Argentina i que per a fer honor a la seua terra va vindre al món precisament 24 hores després del dia de Sant Josep. La idea de crear la falla la van proposar de seguida al que sempre va ser guia d'este grup d'espanyols, el crioll Antonio Arguedas, que va col·laborar de forma entusiasta per aconseguir estos propòsits. A més a més, també hi participaren José María Mossi, Manuel Gómez i Enrique Mollá, valencians de bones arrels.

La falla va ser realitzada per un xicotet grup d'amics, però la llavor ja estava feta. Assabentat de la construcció de la falla, el valencià Francisco Castelló Llobregat, de 80 anys, resident a l'Argentina des del 1912, es va personar a la seua i es va posar a col·laborar en la pintada de la falla amb gran entusiasme i sense regateig d'hores. I així, el 16 de juliol de 1951, de les cendres d'aquell primer monument, va nàixer la segona falla, que ja es va organitzar plenament a l'estil i forma de València, començant per comunicar a la Junta Central Fallera la seua intenció de crear una comissió fallera. La seua va ser el local que tenia destinat al seu negoci Matías Lorente, al carrer Ciudadela, que va passar també a ser el lloc per a la construcció de la falla.

Esta primera falla es va plantar i es va cremar a l'avinguda General Paz, 13.450, de Buenos Aires, i es va acordar que, en homenatge a tots els seus

paisans allí residents, fóra un valencià de 103 anys el que botara foc a la traca que encendria la falla. Molts milers de persones van disfrutar d'esta manifestació d'art, colorit i alegria, i els argentins es van delectar per primera vegada amb el que era una falla i tots els festejos que comporta. Matías no va poder vore el moment més important: la crema, ja que en una de les últimes bombes que ell mateix encenia va tindre un contratemps, que per fortuna va ser de poca importància, del qual resultà amb diverses cremades.

Però, com tot el que comença per primera vegada, va tindre els seus detractors. No obstant, sense desànim, Matías va continuar conduint la nau de la falla cap al rumb que ell mateix s'havia marcat i així van passar de menys de trenta socis en el començament a més de tres-cents en menys d'un any. Tota esta labor va obtindre un premi i va ser el suport incondicional que les autoritats argentines van donar perquè estes festes foren una realitat

en esta ciutat, a més del reconeixement ple i entusiasta de les principals autoritats valencianes, així com de la totalitat de la premsa i ràdio, i el suport valuós del senyor Vicente Casanova, preclar fill de la nostra terra. Per a acabar amb el suport incondicional d'una entitat com el Centre Burgalés, que els va facilitar la seua seu per temps il·limitat. Així va ser com es va crear la primera falla a Argentina, la comissió de la Falla el Túria.

La Junta Central Fallera va premiar esta labor concedint els següents diplomes i distintius: el Bunyol d'Or a Antonio Arguedas i Matías Lorente, i el Bunyol d'Argent a Vicente Puig, Enrique Mollá, Amadeo Puig, José María Mossi, Roberto Mora i Enrique Comes. I van ser nomenats fallers

d'honor l'alcalde de València, el president de la Junta Central Fallera, Lolita Torres, José Carbonell, Pascual Bruno, Juan Figuls i Julio Busquier.

La seua primera manifestació pública va ser la proclamació i presentació de les seues falleres majors, que es va realitzar el dia 23 de desembre de 1951, sent la fallera major Consuelo García Romero; fallera major infantil, la xiqueta Mari Trini Puig; reina del foc, Clotilde Arguedas, i musa fallera, Pepita Lladró. Un fi de festa sota la direcció del valencià José Carbonell, va agrupar els artistes següents: Lolita Torres, Maruja Pedret, Celeste i Blanco, Esperanza Acosta, Irmita Arguedas, Carmencita Arguedas, Martín Vargas, Balkis - Molina, Fernán Blasco, Antonio Lillo, Julio Carretero i Irene Lucía Busquier. Este quadre artístic de la comissió, dirigit per Amadeo Puig, va posar en escena amb gran èxit l'obra *Pulmonía doble*. La primera junta directiva va estar formada per Antonio Arguedas (president d'honor), Matías Llorente (president executiu), Enrique Mollá (vicepresident), José María Puig (secretari) i Vicente Puig (artista i festejos).

Va ser el 1954 quan es va plantar la primera falla nascuda d'esta associació al centre de Buenos Aires, amb la col·laboració de les autoritats municipals, ja que els dos anys anteriors s'havien celebrat els festejos en barris extrems de la capital. Així va ser com es va institucionalitzar la festa i es va realitzar la construcció dels seus monuments fallers, que cada any anaven superant-se. En més d'una ocasió, el mateix general Perón va anar a encendre la metxa de la traca que botaria foc a la falla a l'avinguda Nueve de Julio, cantó amb el carrer Moreno. Amb el temps, la nit de la cremà es va traslladar al 21 de març, dia en què es tanca la temporada d'estiu.

L'any 1953, van rebre una senyera, a instàncies de l'insigne valencià Vicente Casanova. Posteriorment, en la dècada dels noranta va ser reemplaçada per una altra que va ser enviada pel llavors president de les Corts Valencianes, Vicent González Lizondo, que és la que actualment els representa. L'any 1954, la Junta Central Fallera, en virtut del reconeixement per la labor dels fallers valencians a l'Argentina, els va concedir el Bunyol d'Or. I serà l'any 1955 quan la Falla el Túria va tindre el seu himne, compost pel mestre Miguel C. Díaz, un pasdoble vibrant que canta València des del riu de La Plata.

Més tard, durant els anys seixanta, la participació en el món de les Falles va ser tan gran que esta falla, juntament amb la comissió de Santiago de Xile, va fer el primer Vaixell Faller, que va desplaçar centenars d'emigrants valencians d'Amèrica del Sud a la seua terra natal perquè participaren en les festes falleres. Actualment, a causa de les dificultats que comporta plantar una falla, ja no es fa, però la societat valenciana organitza l'Avió Faller des del 1994, juntament amb unes altres entitats, participant en les festes de Sant Josep de València. Encapçala la delegació dels representants a la capital argentina la fallera major d'esta associació, qui, entre altres requisits que ha de reunir, és descendent de valencians.

Poc de temps després, per diferents criteris entre els uns i els altres, es va produir una segregació de la Falla el Túria i es va crear la Unió Valenciana de Mar del Plata, també a l'Argentina. Este

centre es va crear l'any 1954 per un entusiasta grup d'emigrants valencians. Des dels seus inicis va estar estretament vinculat a la tradició i cultura falleres, de manera que la setmana fallera de Mar del Plata va ser declarada molt prompte festa d'interés turístic i, el 1994, per resolució del govern de la República Argentina, es va declarar festa d'interés turístic nacional.

La falla es planta a la plaça més important de la ciutat, que és el centre turístic estival més destacat de l'Argentina, i es crema davant de més de 100.000 persones. En esta mateixa plaça, la Unió Regional Valenciana de Mar del Plata va instal·lar provisionalment una barraca valenciana durant les festes falleres, que amb el temps es convertiria en permanent en reconeixement a la important aportació dels valencians a la ciutat. Des d'esta barraca, a més d'altres activitats, es preparen i repartixen durant les festes aproximadament 100.000 bunyols, fets al més típic estil valencià.

L'any passat, el centre regional valencià va fer el seu 50 aniversari i l'han celebrat amb tots els

luxes, preparant unes festes espectaculars. A l'hora de la crema, la reina del foc, Nadia Beaumont, va entregar al faller major, l'arquitecte Daniel Katz, la metxa per a encendre la traca, tal com succeïx des de fa 49 anys, que va culminar amb la crema del monument faller. Una verda-dera multitud de persones van ser eco de la crema de la falla més gran de l'Argentina, que ha ingressat en el llibre Guinness dels rècords. Van prendre part en l'acte 120 policies, 4 autobombes de la policia, 1 autobomba dels bombers de Sierra de los Padres, 1 unitat de rescat de Santa Clara del Mar i rescatadors de la ciutat. A més, es va comptar amb la presència de nombrosos voluntaris de la Creu Roja, els quals van confirmar que va haver-hi 4 ferits amb cremades, 20 persones amb lipotímia, 5 amb descompensacions i 1 persona amb hipoglucèmia. El succés va ocórrer perquè al principi la multitud va actuar amb precaució, però quan les flames van començar a animar-se la gent es va desbordar i va creuar les tanques de fusta que rodejaven la plaça. Dos de les figures que formaven part de la falla van ser indultades: eren el president argentí, Néstor Kirchner, i el cap de gabinet, Alberto Fernán-

dez. Es van escoltar els himnes de l'Argentina, el d'Espanya i el de la Comunitat Valenciana.

L'oest de l'Argentina també va ser un dels grans centres de l'emigració europea de principis de segle. Així, van arribar a la ciutat de Mendoza els primers valencians, que van començar a reunir-se habitualment en una casa cèntrica de la ciutat, al carrer de Buenos Aires, 20. Anys després es va incrementar tant l'afluència d'emigrants, que el governador de la província de Mendoza va ordenar que els nouvinguts no es detingueren a la ciutat, sinó que prosseguiren un poc més al nord, a la província limítrofa de San Juan, la qual cosa explicaria la quantitat de valencians que es van establir allí.

L'any 1957, es va fundar legalment el Centre Regional Valencià de Mendoza, per O. Núñez Callejas, José Ferrer, Salvador Sabater, Luis Donderis, Antonia Calatayud i José Fuertes, entre d'altres. El primer president va ser Rafael Tarín. Però, a pesar de l'espenta inicial, l'associació va deixar de funcionar poc després.

El 17 de setembre de 1987 es va refundar el Centre, amb la intenció de recuperar els costums i tradicions de la Comunitat Valenciana, i de forma especial, les Falles, el folklore valencià i la devoció a la Mare de Déu dels Desemparats. Des d'aleshores, el Centre Valencià de Mendoza no ha deixat de créixer i organitzar noves i distintes activitats i projectes. L'any 2000 va inaugurar la seua seu actual. A més, també participen en l'Avió Faller juntament amb la falla El Túria.

També a Mendoza naix molt recentment l'Associació Cultural Valenciana, per iniciativa d'un grup de jóvens descendents de valencians amb l'ànim que les tradicions valencianes no es perden. El seu objectiu és dinamitzar la presència de la Comunitat Valenciana a la província; donar suport al desenvolupament de les particularitats del poble valencià, fomentant-ne la cultura, història, tradicions, art i folklore; ensenyar i difondre la llengua valenciana, i facilitar la participació dels valencians en la vida cultural i social de la província.

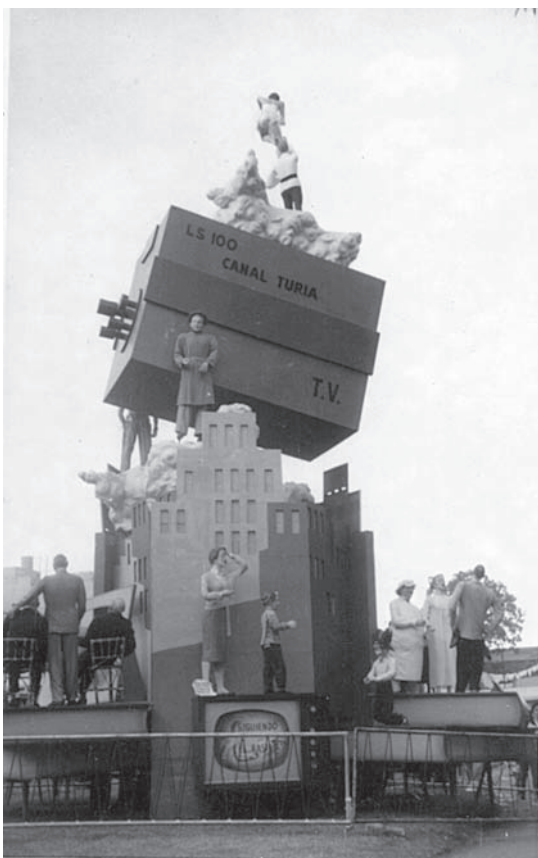
Al nord de Mendoza i a causa de la decisió adoptada pel governador de la província, els emigrants que anaven arribant a esta zona es van anar assentant més al nord, a San Juan. En les primeres dècades del segle xx van ser molts els valencians de la comarca de la Marina Alta, de localitats com Ondara, Dénia o Pedreguer, que van emigrar a esta zona argentina, però, a més, van triar San Juan perquè el clima d'esta ciutat era molt paregut al de la nostra comunitat i perquè es podien dedicar a treballs ja coneguts per ells com la vinya o l'horta en general, mentre mantenien la nostra llengua i la nostra cultura, però també l'esport més genuïnament valencià: la pilota. Des de la Comunitat Valenciana els enviaven material i entre ells organitzaven tornejos. En els anys trenta van construir un trinquet que es va utilitzar fins al 1977, ja que, pel fet que esta és una zona d'elevada sismicitat, els fonaments del trinquet es van ressentir i, a pesar que anys abans s'havien reforçat, va acabar afonant-se.

A pesar del gran nombre de valencians residents a San Juan, no va ser fins l'any 1969 que, després de diverses conversacions informals, un grup de valencians residents en esta ciutat va decidir unir criteris i constituir una agrupació anomenada Centre Valencià de San Juan. D'esta manera, comencen les reunions al domicili de Miguel Reus i és el 27 d'agost d'eixe any quan es constituïx definitivament el centre. Els primers directius seran Miguel Reus Molines (president), José Garcés (secretari) i Venancio Berenguer (tresorer). Els estatuts, amb els drets i deures dels associats, es van aprovar l'11 de setembre del mateix any, i el mes d'octubre es va obrir el termini per a inscripcions de socis. Tal va ser l'èxit de la convocatòria que en la primera reunió de l'equip directiu ja es comptava amb 141 socis i es va decidir llogar un local al carrer de Tucumán, 349 sud. Amb l'esforç i les donacions dels socis i el treball de la Subcomissió de Festes i de la Comissió Juvenil, es va poder condicionar el local.

El març de 1970 es va celebrar per primera vegada la festa de les Falles, que va comptar amb la presència de les més altes autoritats del govern de la província de San Juan. El 29 de novembre de 1970 es va realitzar la primera assemblea ge-

neral ordinària, amb l'autorització de la Inspecció General de Persones Jurídiques de la República Argentina, qui va atorgar el caràcter d'associació civil al Centre Valencià de San Juan. El 1972 es va crear l'equip de pilota i, a finals del 1973, s'adquirí un terreny propi, al carrer General Acha i República del Líbano, on va començar a construir-se la nova seu. Durant la dècada dels noranta, amb l'esforç del centre i l'ajuda dels aficionats a la pilota a la Comunitat Valenciana, així com l'aportació de la Generalitat Valenciana, es va construir el nou trinquet de San Juan als terrenys del centre, juntament amb unes altres instal·lacions esportives, socials i lúdiques.

Hui en dia, el centre compta amb 2.000 socis, només valencians o descendents d'ells, reagrupats en 400 o 500 famílies, més una infinitat de simpatitzants. El seu objectiu continua sent el mateix: conservar les seues tradicions, raó per la qual encara mantenen un vincle molt estret amb la seua terra natal, inclús amb les autoritats

governamentals. En concret, la Generalitat Valenciana envia subvencions directament al centre i destinen les quotes de diners a les Falles, com també per a les millores de l'edifici. A més, perquè els valencians que viuen a San Juan sempre estiguen informats del que passa a la seua terra, tots els dies des d'Espanya arriben faxos amb informació periodística, des dels resultats dels partits de futbol i altres esports fins a les resolucions del govern. Així, les relacions entre els valencians de València i els valencians de San Juan no s'interrompen mai encara que estiguen a 15.000 quilòmetres de distància.

L'any 2004, el centre tenia previst realitzar els festjos de les Falles el 13 de març, però l'atemptat del dia 11 a Madrid va fer que les Falles se celebraren el 19 del mateix mes. El canvi de dates no va impedir que més de 2.500 persones participaren en els actes. La falla es va plantar al camp d'esports de San Juan, on també es van muntar els focs artificials. També es van instal·lar taules i cadires per a totes les persones, a les quals es va obsequiar amb 1.400 plats de paella, 600 porcions de calamars, 700 entrepans valencians, 2.300 pastissos, 2.000 bunyols de carabassa i centenars de litres de xocolata. Tot això, acompanyat de vins de San Juan.

Prop de San Juan i Mendoza, concretament a Córdoba, també hi ha un altre dels centres valencians d'este país. L'any 1955, va existir a Córdoba la Casa Regional Valenciana, que celebrava les festes falleres. Passats 20 anys, esta casa va deixar d'existir i no serà fins el desembre de 2002 quan un grup de valencians establits a Córdoba es van tornar a reunir per reprendre eixa idea inicial de crear un centre en el qual es pogueren recordar i conservar les tradicions de la seua terra. Així va ser com va sorgir el Centre Valencià de Córdoba. Els fills i néts d'aquells fundadors són els que tornen a reorganitzar esta associació. Per això, a finals de l'any 2002 es du a terme l'assemblea que va constituir la directiva i a partir del 30 de gener de 2003 la nova entitat ja disposa de personalitat jurídica. Al principi només s'hi havien apuntat 125 socis, però després de la Conferència de Centres Valencians a Amèrica del Sud, ja en tenien 225, per la qual cosa pen-

Elena Martínez Guillem

sen que poden arribar molt prompte a 500, atesa l'amplitud que té esta zona de l'Argentina. La seua seu la compartixen amb els centres murcià, andalús, galleg i asturià, tots ells formen la Casa d'Espanya, a l'avinguda Vint-i-quatre de setembre, 946, de Córdoba.

La primera comissió directiva està composta per Ernesto Marramá Sancho (president), José Salsadella García (vicepresident), Luis Miguel Marramá Sancho (secretari), Ana María Antolín Solache

plaçar fins allí, responent a una invitació d'un terratinent, a la recerca de treball i major qualitat de vida, que a Espanya era deficient. Des d'aleshores i a través de diverses generacions, en el Centre Social Valencià de San Román, s'han mantingut vives les tradicions valencianes com el joc del truc o la gastronomia, i el més important: s'ha continuat parlant en valencià. Este centre es va crear principalment perquè els valencians allí afincats sentiren suport en tot moment. Durant la Guerra Civil, van tindre una activitat solidària molt important, a través de col·lectes, activitats artístiques i enviaments particulars, que el van convertir en un referent de com es va viure l'enfrontament bèl·lic espanyol en les col·lectivitats de valencians a l'Argentina. El centre es va fundar el 10 de Juliol de 1932 i la primera comissió directiva va estar constituïda per les persones següents: Antonio Linares (president); Jaime Rostol (vicepresident); Salvador Alós (secretari); José Martínez (vicesecretari); José Zaragoza Gisbert (tresorer); Vicente Bolo (vicetresorer); Jaime Lloret Morales, José Beneyto, José Such, Manuel Valero, Vicente Juan, Vicente Martínez, Tomás Cano i Francisco Cano (vocals); José Beneyto Martí, Miguel Pérez, Bautista Pérez Ibáñez, Vicente Nomdedeu, Bautista Lloret Alvarado i José Berenguer (suplents), i Ignacio Navarro, José Pérez Agulló i Antonio Linares (revisors de comptes).

(vicesecretari), Ricardo Garrido Garcés (tresorer), Miguel Ángel Chaler Gentile (vicetresorer), Miguel Ángel Sancho Colombo (vocal titular primer), Salvador Montañana (vocal titular segon), María Teresa Galdeano Andrés (vocal titular tercera), Amparo Duart Bondía (vocal titular primera), Amparo Cano Senent (vocal titular segona), Raquel Lax Badenas (titular de la comissió de revisió de comptes), Mónica Nadaya Montañés (titular de la comissió de revisió de comptes) i Lucas Sancho Galfrascoli (suplent de la comissió de revisió de comptes).

Açò també va ocórrer a San Román, a l'Argentina. Cap a finals del segle XIX i principis del XX diversos veïns d'Altea (la Marina Baixa) es van des-

Al sud de Buenos Aires, molt prop de la costa, està la ciutat de Bahía Blanca, principal port exportador dels productes agropecuaris de la regió de La Pampa. També ací van arribar els valencians, que creen el Centre Valencià de Bahía Blanca Portal Valencià. Este va ser fundat gràcies a l'entusiasme d'un grup de valencians i descendents d'ells residents en esta ciutat, amb l'objectiu de mantindre viva la identitat valenciana, el seu art, la seua llengua i les seues tradicions. En realitat és un centre molt jove, creat el 14 d'agost de 2003, però en este temps han aconseguit ja la seua personalitat jurídica i han sigut reconeguts per la Generalitat Valenciana com a centre valencià en l'exterior número 20. Encara

que no està dins dels seus plans muntar cap falla, ja que saben el gran esforç que açò suposa i el que costa poder reunir els diners per a això, sí que fan unes altres activitats, com la celebració del Nou d'Octubre, Dia de la Comunitat Valenciana, conferències i exposicions sobre temàtica valenciana, viatges culturals i difusió en mitjans de comunicació social de les festes tradicionals valencianes.

El juny de l'any 2003, es va fundar el Centre Cultural Valencià de Coronel Dorrego, en una reunió de valencians i descendents de valencians amb el principal objectiu de preservar i transmetre la cultura valenciana, així com de desenvolupar accions per a mantindre vives les arrels valencianes. Instal·len la seu al carrer España, 656 - 8150, de Coronel Dorrego. El seu president, Vicente Gimeno Juan, ha planificat un gran nombre d'activitats que el centre realitzarà, com la celebració del dia de Sant Josep, l'organització de cursos de cuina valenciana, missa en honor de la Mare de Déu dels Desemparats, una conferència sobre la vida i obra de l'escriptor valencià Vicent Blasco Ibáñez i un concurs de logotips per a la identificació del centre.

Caminem cap a Rosario, molt prop del riu Paraná, també ací hi ha un altre dels grans centres valencians en terres d'Amèrica del Sud. Rosario es va convertir a finals del segle XIX i principi del XX en un dels grans ports de l'Argentina, tant com punt d'eixida de la producció de cereals, com d'entrada d'emigrants espanyols, però sobretot valencians, que és el tema que ací ens ocupa. Un grup d'estos emigrants valencians es van reunir en una associació denominada Cercle Valencià, amb seu pròpia, als salons de la qual es van celebrar els festejos i activitats que van ajudar a mantindre les tradicions, costums i cultura valencians. No obstant, distintes raons, com el flux de noves migracions i la mateixa evolució de la societat d'esta ciutat argentina, van ocasionar la letargia de l'associació.

Uns anys més tard, el 1991, serà quan Juan Meseguer convoca, a través dels mitjans de comunicació social de Rosario, tots els valencians que hi residixen a una assemblea a fi de recuperar

l'associació. El 14 de juliol d'eixe mateix any es constituïx el Centre Valencià de Rosario i es designa la primera comissió directiva, presidida per Juan Meseguer. Els successius presidents de l'associació han sigut Emilio Corchano, José Cruaños i Francisco Puchades. Actualment, el president és Santiago Cantos.

Però no sols els espanyols es van dirigir a l'Argentina a la recerca de fortuna, també es van establir a Xile, sobretot a Santiago, la capital. El continu descens de la taxa de natalitat que patia este país, juntament amb la lenta reducció de l'índex de mortalitat, marcaven una tendència a l'envelliment de la població xilena i col·locaven el país en un dels últims llocs de l'àrea llatinoamericana pel seu ritme de creixement demogràfic. No obstant, l'emigració d'espanyols cap a les seues terres va ajudar molt a l'ascens progressiu de la població. Xile, en l'època de l'emigració espanyola, necessitava molta mà d'obra, ja que era, i ho continua sent, un país bàsicament agrícola i miner. Així, en la primera meitat del segle XIX, va rebre el qualificatiu de "graner d'Amèrica", per la importància que va aconseguir la producció i exportació de blat. Era el primer exportador mundial de nitrat i progressivament ha sigut un gran productor de coure.

També ací arribaren els valencians i van formar un centre de reunió per als fills d'aquella terra. Bona prova d'açò és la Col·lectivitat Valenciana de Xile, que ja ha celebrat el seu 50 aniversari. El setembre de 1952 i gràcies a un grup d'amics valencians afincats a Xile, s'organitzen entorn d'un president, Ismael Santos, per mantindre vives les tradicions i els costums propis de la seua terra natal. El 1960, per mediació d'Ovidio Oltra, el centre organitza per primera vegada, juntament amb la Falla Valenciana el Túria, de Buenos Aires, el Vaixell Faller.

La colònia resident a Xile, juntament amb les de l'Argentina, l'Uruguai i el Brasil, van mamprendre la iniciativa d'organitzar una excursió col·lectiva dels valencians residents en estos països, i dels espanyols o hispanoamericans en general que volgueren acompanyar-los en este viatge. Comptant amb la col·laboració de la prestigiosa

sa empresa marítima espanyola Ibarra, de Sevilla, propietària del modern vaixell de passatgers *Cabo de San Roque*, i de l'eficient organització de viatges Haro, de Madrid, filial de la dita companyia de vapors, la comissió organitzadora del primer Vaixell Faller d'Amèrica a Espanya, que presidia Enrique García, va obtenir que les condicions del referit viatge col·lectiu foren immillorables en l'aspecte econòmic i que, per especial concessió de la companyia Ibarra, el Vaixell Faller atracara al port del Grau, en els mateixos dies que es van iniciar les festes de les Falles. En combinació amb la visita a València i les seues festes es van programar també unes altres excursions per la resta d'Espanya i Europa, en particular a Andalusia i la Setmana Santa de Sevilla, a les quals es podien inscriure els excursionistes fallers de forma independent i que es van realitzar en magnífics autocars Pullman, amb guies intèrprets, allotjaments reservats amb anticipació i la resta de comoditats turístiques de les quals l'organització de Viajes Haro va ser una completa garantia. Per a més informació d'esta excursió es donaven diverses adreces: consultant a la comissió organitzadora, telefonant al 91815 i a les oficines de la Compañía Chilena de Navegación Interoceánica de Vapores. Les inscripcions prèvies havien de registrar-se a les esmentades oficines navilieres per a anar fent les reserves de cabines i allotjaments, tant al vaixell com en les excursions que es realitzaren per terra. I així van aconseguir que centenars de valencians residents a l'Argentina, l'Uruguai, el Brasil i Xile pogueren disfrutar de les festes falleres a la Comunitat Valenciana. Este projecte es va realitzar durant diversos anys, i va constituir un important esdeveniment i un punt de trobada entre els valencians que van emigrar a Amèrica del Sud i els seus familiars.

Però l'activitat d'esta col·lectivitat es va vore minvada per l'arribada al poder el 1973 del general Pinochet. Pinochet va derogar la constitució, va prohibir els partits polítics i va reprimir l'esquerra i els sindicats. Impedí així les reunions del centre, que van originar un període d'inactivitat de la col·lectivitat. No obstant, el 1991 i gràcies a la intervenció de l'agregat cultural de l'ambaixada d'Espanya, Jesucristo Riquelme, es va reprendre la vida de la col·lectivitat. Partint de l'ambaixada

es convoca els nascuts en territori valencià i els seus descendents per associar-se i així continuar els costums i el record de la Comunitat Valenciana.

A més, des del 1998, la Col·lectivitat Xilena compta amb la seua pròpia seu, el Casal Valencià, ubicat al carrer Urbano Vergara, 220, a la comuna de Providencia, molt pròxima al Gran Santiago. És un local arrendat que mantenen els seus socis amb la col·laboració de la Generalitat i els fons que aconseguixen per mitjà de les seues pròpies activitats. L'entitat compta amb uns 250 socis, entre valencians, cònjuges i descendents, i allí es reuneixen per realitzar una gran varietat d'activitats.

També el Brasil ha sigut centre d'atenció per als emigrants valencians. São Paulo, situat a la costa atlàntica, al costat just de Rio de Janeiro, va tindre un considerable impuls amb el cultiu del café a partir del 1870. Milers d'immigrants, sobretot italians, espanyols i portuguesos, van poblar l'estat i van crear ciutats i vies de comunicació. Entre ells, nombrosos valencians arribats a esta costa, que amb el temps van crear el Centre Valencià de São Paulo. Este es va posar en marxa l'any 2000, en resposta a la demanda generalitzada dels valencians i els seus descendents residents en esta ciutat brasilera.

Igual que el Brasil, el Perú ha sigut un altre dels països sud-americans triats pels emigrants espanyols. Lima és el principal centre administratiu i polític del país, i al mateix temps és la ciutat que més immigrants va rebre, sobretot en els anys trenta. El Centre Valencià del Perú és una jove associació que es va formar el maig de 1999 per un grup de valencians residents a Lima, a fi d'agrupar tots els valencians que residixen al país andí. El seu primer president va ser Vicente Blasco Carbonell, a qui va succeir Juan Carlos Casañ. En l'actualitat el presidix Francisco Espá del Río. Esta entitat disposa d'un local propi dins de les instal·lacions del Club Espanyol del Perú, a l'avinguda Salaverry, 1.910, Jesús y María (Lima).

També a l'Uruguai hi ha cases regionals valencianes. Així, l'Associació Comunitat Valenciana de

Montevideo es funda el 1990 i gaudix des d'eixe mateix moment del reconeixement jurídic per part del govern uruguaià. I per segon any consecutiu, este centre torna a celebrar les festes de les Falles, amb un monument faller titulat *Germanor*, que simbolitza el vincle entre els uruguaians i els valencians. El grup juvenil d'este centre va rebre durant l'any 2003 el premi de la Generalitat Valenciana Joventut Valenciana a l'Exterior, per la seua col·laboració i ajuda en l'elaboració de la falla de l'any passat. La seua fallera major és Fiorela Martínez García, néta i besnéta de valencians.

No es podia acabar este article sense fer referència als grans artífexs de la festa, als que amb el seu bon fer realitzen eixos grans monuments amb què s'adorna València o l'Argentina per uns dies en el mes de març: són els nostres artistes. Acabada la Guerra Civil, molts dels artistes fallers se'n van anar a l'Argentina, tant per raons polítiques, com econòmiques. En concret va haver-hi un grup d'amics: Vicente Marín Reig, Emilio Puche, Rafael Garcia Escrivà, Vicent Marín Bellver, José Regidor i Vicente Puig, que van formar una societat anomenada ArtVal (Artistas Valencianos), el lema de la qual era el dels mosqueters que va immortalitzar Dumas: "Un per a tots i tots per a un". Van arribar a l'Argentina en diferents anys, però van acabar tots reunits per fer el que sempre havien estat fent a València: falles. Ells van ser els artífexs de la primera falla que es va plantar a Buenos Aires, a Ciudadela. I quan d'eixes mateixes cendres va nàixer la comissió de la Falla el Túria, van ser els primers a fer-se'n socis i van continuar fent falles per a eixa comissió, com la de la Sociedad Rural, amb gran èxit de públic. També van fer els monuments dels anys 1956, 1957, 1958, 1959... Durant diversos anys van fer les ornamentacions del carrer Capitolio per a les festes de cap d'any i els carnestoltes del Club Atlètic River Plate i de la Sociedad Rural de Palermo, amb grans èxits i admiració de la gent. Més avant van confeccionar 19 carrosses per a un Dotze d'Octubre, festa de la Hispanitat, després van vindre les exposicions a la Rural, on van construir molts estands, com els de Bayer, Shell, Volcán o Siam, així com els de l'Exposició de Joguets i de la Metal·lúrgia, amb la portada

a l'entrada per la plaça d'Itàlia. També van ser autors de dos falles a Mar del Plata i carrosses per als festejos que es van realitzar en aquella ciutat.

Vicente Marín Reig va treballar durant 30 anys a València fent falles i de tot això va guardar grans records i moltes anècdotes. No obstant, hi ha una comissió a què Vicente Marín tenia un especial afecte, es tractava de la comissió de la falla de la intersecció dels carrers de Fèlix Pizcueta i Ciril Amorós, en la qual va obtindre grans premis als seus monuments.

Emilio Puche, extraordinari artista de les mil facetes, pintor, decorador, escultor, gravador... Va ser un dels decoradors de major popularitat del món, gràcies als seus viatges a diversos països d'Europa i Amèrica. A Holanda va confeccionar cridaneres carrosses amb ninots mòbils per a unes típiques festes marineres. Al sud de França, en concret a Arles, Tolosa i Marsella, també les seues carrosses i ornaments van obtindre un gran reconeixement per part de la gent en general, així com a Rio de Janeiro, on triomfà en els seus famosos carnestoltes. A Buenos Aires, la seua primera obra de gran envergadura va ser una exposició de figures de cera sobre aparells de turment titulada *Deu mil anys de crueltat*, que va estar oberta durant molt de temps, atés el gran èxit de públic.

De José Regidor sabem que la seua especialitat va ser la ceràmica, amb què obtingué diversos premis i medalles en diferents exposicions, i encara que va tardar molt a dedicar-se completament al món de les falles, la seua adaptació va ser total, sent la seua escultura un gran puntal d'allò més cotitzat a l'Argentina.

Vicent Marín Bellver (fill de Vicente Marín Reig) es va graduar en la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, a València, on tingué professors de molt de renom, com els pintors Genaro Lahuerta i Francisco Lozano.

Vicente Puig pertanyia a la Falla Plaça del Pilar, de la qual el seu pare va ser president. Hàbil dibuixant a plomí, no va tindre competidors en eixa especialitat. Va cursar estudis en la Reial Acadèmia de Sant Carles. Va ser un dels primers

que va donar l'impuls, juntament amb Matías Llorente, al renaixement de la festa de les Falles a la República Argentina, quan estes es cremaven a l'avinguda General Paz, a l'encreuament amb General Roca .

Durant molts anys, també els monuments de la Falla el Túria van tindre un altre nom propi, Josep Maria Mas, que se'n va anar de València per motius econòmics i personals, i es va refugiar a l'Argentina, on va trobar treball immediatament.

La seua vida va estar sempre consagrada al món de les falles, però també va treballar en decoració, pintura, cartells i, de forma destacada, fent carrosses per a la Fira de Juliol de València. També va confeccionar tapissos monumentals de flor, art que dominava extraordinàriament.

Estos artistes van estar fortament units no sols per les seues arrels, sinó per l'entusiasme comú de donar a conèixer a l'Argentina l'art valencià, i així continuar realitzant, a l'altre costat de l'Atlàntic, la seua major afició: esculpir, pintar, modelar en cartó i retallar en fusta els ninots que donarien forma a tantes i tantes falles.

Per contra, n'hi hagué d'altres que s'hi van quedar, com l'insigne Regino Mas, a qui el president

de la Junta Central Fallera va ajudar a continuar realitzant monuments en el seu taller faller acabada la Guerra Civil. També Rafael Raga va decidir quedar-se a València i va acabar condemnat a 12 anys de presó a Portaceli. Una vegada en llibertat, se li va prohibir utilitzar el seu nom en la realització de les falles, per la qual cosa firmava amb el nom de Ramon.

A tots estos artistes fallers, el nostre xicotet homenatge en estes pàgines, per tot el que ens van deixar i ens van donar, eixa herència tan peculiar que tan bé han sabut transmetre als jóvens. Perquè esta tradició ha de continuar passant de pares a fills o de mestres a aprenents, ja que les falles no ens han d'abandonar mai, mai deixarem que deixe de córrer eixa saba per les nostres venes que ens inunda i que, tot i el treball i esforç que hi dediquem, quan arriba el 19 de març, sentim que ha valgut la pena el desafiament.

Per a concloure direm que molts paisans nostres van ser els que hi van anar. Els uns, per raons polítiques; els altres, per raons econòmiques, els de més enllà, simplement pel que els van dir o havien sentit, però tots a l'arribar a la seua destinació van saber unir-se i conservar les tradicions i costums valencians, i al mateix temps no deixar-se emportar per l'enyorança de no trobar-se a la seua terra.

Per això, a l'altre costat de l'Atlàntic hem vist reflectida l'alegria fallera, com si l'aigua de l'oceà fóra un immens espill estés als nostres peus esperant que la nostra festa s'hi reflectisca i així poder ser transportada als nostres germans americans. És la xicoteta València que cada mes de març s'alça en molts països d'Amèrica del Sud, ajudada per tots eixos valencians que no es van limitar a la nostàlgia del record, sinó que un dia van decidir fabricar una quinta essència de la ciutat amb els seus mateixos monuments i la seua mateixa pólvora, perquè no cal quedar-se només amb l'evocació de la festa, sinó acompanyar-la amb una miqueta més que la paraula emocionada, amb l'alegria de treballar com a valencians, en una festa valenciana, tan lluny de la seua pròpia llar.

* L'article "Les Falles de l'ultramar hispà" va rebre una menció especial del jurat de la primera edició del premi Enric Soler i Godes al millor article d'un llibret de falla de l'Horta i es va publicar en el llibret de l'any 2005 de la Falla Plaça Dos de Maig i Voltants de Paterna. Les fotografies que il·lustren l'article són de la Falla Valenciana El Túria de Buenos Aires i pertanyen a l'arxiu de Vicent Marín Bellver